

genç Valisi Nâsîrüddin Sultan İbrâhim'i buradan uzaklaştırarak Timurlu hâkimiyetine son verdiyse de sonra iklimini beğenmediği için kendisi de buradan ayrıldı (834/1430-31).

Arap Muhammed Han dönemine kadar Hıve hanlarının başşehri olan Ürgenç, 1645'ten sonra Hıve'nin kuzeydoğusunda Yeni Ürgenç adıyla tekrar kuruldu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüste, *el-A'läku'n-nefise*, s. 91; İstah-rî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 299, 300, 302, 341-342; İbn Havkal, *Şiretü'l-arz*, s. 429, 460, 477, 478, 480, 527-529; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 38, 122, 312, 314, 371; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 26, 49, 289, 292, 293, 344, 370; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. Ferîd Abdülâzîz el-Cündî), Beyrut 1990, II, 142-143; IV, 484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 107, 108, 132, 264; X, 49; XII, 394-395; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 171 vd.; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 349, 519-521; Müstevfî, *Nühzetü'l-kuşûb* (Strange), s. 358; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 23, 56, 59-60, 185; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 32-33, 48, 57, 59, 84, 89, 119, 145-147, 157, 268-269, 271-272, 275; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 446-459, 472, 473; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. K. Yaşar Koprıman — İsmail Aka), Ankara 1975, s. 85, 197, 212, 224, 305, 312, 327; a.mlf., *Türkistan*, s. 154, 156-161, 163-169, 251, 256, 280, 282, 297, 372, 373, 379, 388, 454, 455, 457-462, 482, 500; a.mlf., *Uluğ Bey ve Zamanı* (trc. Akdes Nimet Tahiroğlu), İstanbul 1930, s. 93; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmsâh ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 11-17, 19-22; Zeki Velidi Togan, "Amu-Derya", *İA*, I, 422-425; a.mlf., "Hârizm", a.e., V/1, s. 242-246, 248-249, 252-254; B. Spuler, "Gurgandj", *EI*² (İng.), II, 1141-1142; C. E. Bosworth, "*Khvârazm-shâhs*", a.e., IV, 1066-1068.

AYDIN TANERİ

GÜRHAN

Karahıtay hükümdarlarına verilen unvan.

Türkçe gür kelimesiyle Türk hükümdarlarına verilen han unvanından meydana gelen bu tabir Nesevî (*Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, s. 12), Atâ Melik Cüveynî (*Târîh-i Cihân-güşâ*, II, 70) ve Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî (*Tabakât-ı Nâşîrî*, I, 308) tarafından "hân-ı hânân" (hanlar hanı) olarak ifade edilirken İzzeddin İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, XI, 82) bunu kû-hân şeklinde kaydeder ve kû kelimesinin Çince olup en büyük Çin hükümdarlarına verilen bir lakap, han kelimesinin de Türk hükümdarlarının unvanı olduğunu ve bu tabirin "hükümdarların en büyüğü" an-

lamına geldiğini söyler. "Orhan" ve "özhân" şeklinde de kaydedilen (Nizâmî-i Arûzî, s. 113) gürhan kelimesinin Liao İmparatorluğu'nun aile ismi Yeh-lü'nün tercümesi olabileceğini ileri sürenler varsa da bunun Orhun âbidelerinde geçen kül (muhkem, sabit kişi) veya kür (yiğit, sarsılmaz, yürekli) kelimesiyle han kelimesinden yapılmış Türkçe bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

Moğol asıllı bir kavim olan Karahıtaylar (K'i-tanlar), 932-1122 yılları arasında Kuzey Çin'de hüküm sürdükleri sırada Sürçenler (Kin) tarafından batıya doğru sürüldüler. Başlarında İslâm kaynaklarında Gürhan, Çin kaynaklarında Yeh-lü Ta-şi denilen K'i-tan kraliyet ailesine mensup bir reis vardı. Bunlar İç Asya'ya geldiler ve Uygurlar'a hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. Daha sonra Kâşgar'ı ele geçirmek üzere harekete geçtiler de Doğu Karahanlı Ahmed b. Hasan Han tarafından bozguna uğratıldılar. Gürhan, kendine tâbi Uygurlar'dan sağladığı kuvvetlerle durumunu takviye ettikten sonra Karahanlı Arslan Han'dan memnun olmayan Türkler'i de saflarına kattı; bu arada Karluklar ve Kanglılar üzerinde de nüfus tesis etti. Balasagun'a hâkim olan Karahanlı hükümdarı aczinden dolayı, göçebe Türkler'den kurtulmak için Gürhan'dan yardım istemek zorunda kaldı. Gürhan da hanı destekler gibi görünerek yardıma gitti; Balasagun, Kâşgar ve Hoten'i ele geçirip bölgede hâkimiyet kurdu. Daha sonra Beşbalık, Mâverâünnehir ve Fergana'ya ordu sevkeden Gürhan bu bölgeyi de kendine tâbi kıldı. Böylece Balasagun'un başşehir olduğu Karahıtaylar Devleti kurulmuş oldu.

İlk Karahıtay hükümdarı Gürhan Yeh-lü Ta-şi (1130-1142), Kâşgar'da hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Mâverâünnehir'e ve Doğu İran'a saldırdı. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in tayin ettiği Karahanlı Mahmud Han, Gürhan karşısında mağlûp olarak geri çekildi (1137). İbnü'l-Esîr, bu bozgun sebebiyle halkın dehşete düştüğünü ve Mahmud Han'ın durumu Sencer'e bildirip âcil yardım istediğini söyler. Sencer, ciddi hazırlıklar yaptıktan sonra Mahmud Han'ın şikâyetçi olduğu Karluklar'ı yola getirmek isteyince Gürhan onlara dokunmaması için Sencer'i uyardı. Sencer'in sert cevabı üzerine de taraflar Katvân sahasında savaşa girdiler. Bu savaşta Sencer ağır bir yenilgiye uğrayınca (5 Safer 536/9 Eylül 1141) Mahmud Han'la birlikte Mâ-

verâünnehir'i terkedip Tirmiz'e kaçtı. Bunun üzerine Karahıtaylar bütün Mâverâünnehir'e hâkim oldular. Aynı yıl Hârizmsâhlar da Karahıtaylar'a tâbi olarak haraç ödemeyi kabul ettiler. Daha sonra Gürhan ile Sencer arasında barış sağlandı ve esir düşen Terken Hatun ile Emîr Kamac kurtarıldı. Hârizmsâh Alâeddin Tekiş de ölüm döşeğinde iken oğullarına Gürhan'la iyi geçinmelerini ve Karahıtaylar'a haraç ödemelerini vasiyet etmişti.

İbnü'l-Esîr'in Maniheizt olarak tanıttığı (*el-Kâmil*, XI, 82) I. Gürhan'ın maiyeti üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Gürhan kumandanlarını toprak istilâ etmeye teşvik etmezdi. Adamlarını zulüm ve sarhoşluktan menederdi; ancak zina aleyhinde bulunmazdı. Gürhan'ın 1142 (veya 1143) Şubatında ölümü üzerine yerine sırasıyla Kuyang diye anılan karısı Tu-pu-yen, oğlu Yeh-lü Yi-lie, kız kardeşi Yeh-lü-şe veya nâib Pu-su-wan geçti. Son Gürhan Yeh-lü Çe-lu-ku ise 1211 yılında bir Moğol kavmi olan Naymanlar'ın reisi ve damadı Güçlüğ (Küçlüğ) Han tarafından esir alınmaya kadar hâkimiyetini sürdürdü ve 1214'te öldü. Böylece bütün Karahıtay toprakları Naymanlar'ın eline geçti.

Cengiz Han'ın düşmanı olan Camuka da Karahıtay hükümdarlarını taklit ederek kendisine "gürhan" denilmesini istirdi (*İA*, IV, 825).

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 324-325; IV, 339; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. M. Kazvîni), London 1909, s. 113; Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş., s. 12-17, 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, XI, 80-84; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 249-250; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâşîrî*, I, 308-309; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 122-123, 127, 132; II, 60, 66-67, 70-74; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 406, 484, 487, 491-492, 528; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 51-54, 83-84, 158, 176, 178, 182-185, 188, 191-193, 223-226; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1979, s. 121-122; a.mlf., *Türkistan*, s. 348, 350, 380, 561; a.mlf., "Gürhân", *İA*, IV, 825; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla / Cengiz Han / Timur* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 167-169; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr*, V, 147-150, 187-188, 193-194; a.mlf., "Kara Khitây", *EI*² (İng.), IV, 580-583; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 324, 328-336; Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *TTK Belleten*, V/19 (1941), s. 268; Dihhudâ, *Lugât-nâme*, XXIII, 521. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN